

Hafizova Gulzira

Termiz iqtisodiyot va servis universiteti

Filologiya va tillarni o'qitish (o'zbek tili) yo'nalishi, 3.23-guruh talabasi

E-mail: gulziraxafizov@gmail.com

Annotatsiya

Mazkur tadqiqotning maqsadi yozuvchi hikoya va qissalarida xotin-qizlar obrazi orqali ijtimoiy muhit, ma'naviy tanlov, erk masalasi, oilaviy munosabatlar va shaxs qadr-qimmati qanday yoritilganini aniqlashdan iborat. Maqolada tarixiy-adabiy, qiyosiy-tipologik, germeneytik, lingvopoetik va matn tahlili usullaridan foydalanildi. Tahlil obyekti sifatida "Dahshat", "Mayiz yemagan xotin", "Ming bir jon", "Xotinlar" hikoyalari hamda "Sinchalak" qissasi tanlandi. Tadqiqot natijalariga ko'ra, Qahhor ayol obrazini faqat maishiy hayot ishtirokchisi sifatida emas, balki jamiyatlardagi adolatsizlikni ochuvchi, insoniylik mezonini belgilovchi va ruhiy ziddiyatlarni mujassamlashtiruvchi badiiy markaz sifatida yaratadi. Xulosa qilib aytganda, adib asarlaridagi ayollar obrazlari o'zbek realistik nasrida inson qadrini anglash, jaholatni fosh etish va ma'naviy uyg'onish g'oyalarini ifodalashda muhim estetik vazifa bajaradi.

Kalit so'zlar: Abdulla Qahhor, ayol obrazi, realizm, psixologizm, "Dahshat", "Sinchalak", badiiy detal, o'zbek nasri.

KIRISH

XX asr o'zbek nasrida Abdulla Qahhor ijodi realizm, ixcham tasvir, o'tkir hajv, psixologik aniqlik va ijtimoiy muammolarni badiiy umumlashtirish mahorati bilan ajralib turadi. Adib hikoya janrini yangi badiiy bosqichga olib chiqqan ijodkorlardan biri sifatida baholanadi. Uning asarlarida voqea tashqi tomondan sodda ko'ringani holda, ichki mazmunda keng ijtimoiy-ma'naviy muammolar mujassam bo'ladi. Ayniqsa, xotin-qizlar taqdiri, oilaviy muhit, urf-odat va jaholatning inson hayotiga ta'siri yozuvchi nasrida alohida o'rin tutadi. Shu jihatdan Abdulla Qahhor asarlaridagi ayollar obrazini o'rganish o'zbek adabiyotida shaxs va jamiyat munosabati, gender

masalasi, axloqiy tanlov hamda insoniy qadr tushunchalarini anglashda muhim ilmiy ahamiyatga ega.

Abdulla Qahhor ayol obrazini ko‘pincha bir yoqlama tasvirlamaydi. Ularning ayrimlari eski tuzum va maishiy cheklovlar qurboni sifatida ko‘rinsa, boshqalari faol, fikrli, o‘z qadrini anglaydigan, jamiyatdagi yangilanish jarayoniga daxldor shaxs sifatida gavdalanadi. Masalan, “Dahshat” hikoyasidagi Unsin obrazi zulm va qo‘rquv muhitida yashagan ayolning fojeaviy qismatini ochsa, “Sinchalak” qissasidagi Saida ijtimoiy faollik, qat’iyat va yangicha dunyoqarash ramzi sifatida ko‘rinadi. “Mayiz yemagan xotin” hikoyasida esa ayol sha’ni atrofidagi munosabatlar orqali jaholat, ikkiyuzlamachilik va soxta axloq mezonlari fosh qilinadi. Demak, Qahhor nasrida ayol obrazi ma’lum bir davrning ijtimoiy qiyofasini ochish uchun muhim poetik vosita hisoblanadi.

Mavzuning dolzarbligi shundaki, bugungi kunda o‘zbek adabiyotshunosligida ayol obraziga nafaqat obrazlar tizimining bir qismi, balki xalqning ijtimoiy tafakkuri, axloqiy qadriyatlari va tarixiy xotirasini ifodalovchi badiiy kategoriya sifatida qarash kuchaymoqda. Qahhor asarlaridagi ayol qahramonlar orqali yozuvchi jamiyatdagi ma’naviy kasalliklarni, inson ruhiyatidagi qo‘rquv, sabr, norozilik, oriyat, g‘urur va vijdon tuyg‘ularini nihoyatda ixcham, lekin ta’sirchan tasvirlaydi. Shuning uchun mazkur mavzu adib ijodini zamonaviy ilmiy yondashuvlar asosida qayta talqin qilish imkonini beradi.

Tadqiqotning maqsadi Abdulla Qahhor asarlarida ayollar obrazining badiiy-estetik vazifasi, psixologik xususiyatlari va ijtimoiy-ma’naviy mohiyatini aniqlashdan iborat. Ushbu maqsaddan kelib chiqib quyidagi vazifalar belgilandi: adib nasridagi ayol obrazlari tizimini tahlil qilish; ayol qahramonlar xarakterini ochishda badiiy detal, dialog, kinoya va ruhiy tasvir vositalarining o‘rnini aniqlash; “Dahshat”, “Mayiz yemagan xotin”, “Sinchalak” kabi asarlarda ayol obrazi orqali berilgan ijtimoiy g‘oyalarni sharhlash; Qahhor ijodida ayol qiyofasining zamonaviy adabiy-estetik ahamiyatini ko‘rsatish.

METODLAR

Maqolada Abdulla Qahhor asarlaridagi ayollar obrazini yoritishda bir nechta ilmiy tahlil usullari qo‘llandi. Avvalo, tarixiy-adabiy usul yordamida adib ijodi yaratilgan davrning ijtimoiy-madaniy muhiti, eski turmush qoldiqlari, xotin-qizlar hayotiga oid qarashlar va o‘zbek nasrida realizmning shakllanish jarayoni hisobga olindi. Bu yondashuv Qahhor asarlaridagi ayol qahramonlarni ularning davriy, ijtimoiy va ma’naviy sharoiti bilan bog‘lab talqin qilish imkonini beradi.

Tahliliy va germeneytik usul orqali matnning ichki mazmuni, obrazlararo munosabat, qahramonlarning xatti-harakati, muallif pozitsiyasi va badiiy g'oya sharhlandi. Lingvopoetik tahlil esa yozuvchining so'z tanlashi, dialog qurilishi, kinoya, istehzo, detal va ramziy ifodalar orqali ayol ruhiyatini qanday ochganini aniqlashga xizmat qildi. Qiyosiy-tipologik usul yordamida turli asarlardagi ayol qahramonlar - Unsin, Saida, Mastura va boshqa obrazlarning umumiy hamda farqli jihatlari solishtirildi.

Tadqiqot obyekti sifatida Abdulla Qahhorning "Dahshat", "Mayiz yemagan xotin", "Ming bir jon", "Xotinlar" hikoyalari hamda "Sinchalak" qissasi tanlandi. Maqola tahlilida badiiy matnlar, adabiyotshunoslikka oid ilmiy manbalar, Abdulla Qahhor ijodi haqida yozilgan tadqiqotlar va o'zbek nasri rivojiga doir nazariy qarashlardan foydalanildi. Matn talqinida asarlar mazmunini qayta hikoya qilish emas, balki ayol obrazlarining badiiy vazifasi, ruhiy portreti va ijtimoiy-estetik ma'nosini ochish asosiy mezon qilib olindi.

NATIJALAR

Tadqiqot natijalaridan ko'rinadiki, Abdulla Qahhor asarlarida ayollar obrazi bir nechta badiiy vazifani bajaradi. Birinchidan, ayol qahramonlar orqali yozuvchi eski jamiyatdagi ijtimoiy tengsizlik, maishiy bosim va jaholat oqibatlarini ko'rsatadi. Ikkinchidan, ayol obrazi insoniy qadr-qimmat, sabr, vijdon, or-nomus va ruhiy jasorat kabi tushunchalarni ochuvchi markazga aylanadi. Uchinchidan, Qahhor ayol qiyofasida davrning axloqiy muammolarini, oilaviy munosabatlar ichidagi nozik ziddiyatlarni va xalq hayotidagi og'riqli nuqtalarni umumlashtiradi.

"Dahshat" hikoyasidagi Unsin obrazi Qahhor nasrida ayol qismati fojeaviy kuch bilan ochilgan yorqin namunadir. Hikoya eski zamonda xotin-qizlar ko'rgan kunlarning og'irligini eslatish bilan boshlanadi. Bu muqaddima asardagi voqeani oddiy hodisa emas, balki tarixiy xotira va ijtimoiy haqiqat sifatida qabul qilishga undaydi. Unsin obrazi tashqi jihatdan zaif, ijtimoiy jihatdan himoyasiz ko'rinsa-da, uning ichki dunyosida erkinlikka intilish, xo'rlikka bo'ysunmaslik va insoniy qadrni saqlash istagi kuchli. Qahhor bu obraz orqali qo'rquvning faqat tabiiy hodisa emas, balki ijtimoiy muhit yaratgan ruhiy zanjir ekanini ko'rsatadi. "Dahshat"dagi ayol obrazi o'tmishdagi zulmni fosh etish bilan birga, inson qalbidagi ozodlik ehtiyojini ham ifodalaydi.

Unsin obrazining badiiy kuchi shundaki, u faqat achinish uyg'otuvchi qahramon emas. U o'z holati bilan jamiyatning axloqiy mezonlarini savol ostiga qo'yadi. Asarda erkak hukmronligi, ko'pxotinlilik muhitidagi adolatsizlik, ayolning inson sifatidagi huquqi e'tibordan chetda qolishi kuchli dramatik vaziyatda ochiladi. Qahhor Unsin

ruhiyatini ko'p izohlar bilan emas, balki vaziyat, detal va voqea keskinligi orqali beradi. Natijada qahramonning ichki iztirobi o'quvchiga bevosita ta'sir qiladi. Bu jihat yozuvchining psixologik realizm mahoratini ko'rsatadi.

“Mayiz yemagan xotin” hikoyasida ayol obrazi bevosita markazda turmagandek ko'rinsa-da, asarning butun g'oyaviy mazmuni ayol sha'ni va jamiyatning unga munosabati atrofida quriladi. Hikoyada soxta dindorlik, g'iybat, shubha va riyokorona axloq tanqid qilinadi. Ayolga nisbatan ishonchsizlik va nazoratni “odob” yoki “hayo” nomi bilan oqlash kulgili, ayni paytda achchiq ijtimoiy manzara sifatida tasvirlanadi. Qahhor kinoya va hajvdan foydalanib, ayol qadrini himoya qilishni balandparvoz shior bilan emas, balki hayotiy vaziyatning o'zidan chiqaradi. Bu hikoyada ayol obrazi jamiyatdagi ikkiyuzlamachilikni ochuvchi ko'zguga aylanadi.

“Sinchalak” qissasidagi Saida obrazi Qahhor ijodida ayol qiyofasining yangi bosqichini namoyon etadi. Saida avvalgi asarlardagi jabrdiyda yoki sukutdagi ayol emas, balki o'z fikri, irodasi va ijtimoiy mas'uliyatiga ega shaxs sifatida talqin qilinadi. U jamoa hayotida faol ishtirok etadi, qaror qabul qilishda mustaqil bo'lishga intiladi, atrofidagi odamlarning loqaydligi va rasmiyatchiligiga qarshi turadi. “Sinchalak” nomining o'zi ham ramziy ma'noga ega: kichik va nozik ko'ringan mavjudot ichki qat'iyat, chaqqonlik va tiriklik timsoliga aylanadi. Saida obrazi orqali yozuvchi ayolning ijtimoiy hayotdagi o'rni, mehnat jarayonidagi faolligi va ma'naviy mustaqilligini ko'rsatadi.

Qahhor asarlaridagi ayollar obrazini tahlil qilganda, “Ming bir jon” hikoyasidagi Mastura singari qahramonlar ham e'tiborga loyiq. Bunday obrazlarda ayolning sabr-toqati, hayotga bog'liqligi, oilaviy mas'uliyati va ruhiy bardoshi aks etadi. Adib ayol xarakterini yaratishda ortiqcha romantik bezaklardan qochadi; ularning hayotiy muammolarini kundalik turmush tafsilotlari, qisqa dialoglar va muhit tasviri orqali ochadi. Natijada ayol obrazi sun'iy ideal emas, balki murakkab hayot ichida yashayotgan haqiqiy inson sifatida ko'rinadi.

Yana bir muhim natija shuki, Qahhor ayol obrazlarini yaratishda badiiy detalga alohida tayanadi. Kiyim, uy, hovli, ovoz, qarash, sukut, oddiy predmet yoki qisqa gap qahramon ruhiyatini ochuvchi poetik vositaga aylanadi. Masalan, “Dahshat”dagi muhit tasviri ayol qalbidagi xavotirni kuchaytirs, “Mayiz yemagan xotin”dagi mayiz detali butun jamiyatdagi g'iybat va gumon mexanizmini ochib beradi. “Sinchalak”da esa kichiklik va kuchsizlik tasavvuri ayol qahramonning ichki qat'iyati bilan qarama-qarshi qo'yiladi. Bu usul Qahhor nasrining ixcham, ammo ma'nodor badiiy tabiatini ko'rsatadi.

MUHOKAMA

Abdulla Qahhor asarlaridagi ayollar obrazini kengroq muhokama qilganda, yozuvchining realizmga sodiqligi va inson ruhiyatini keskin ijtimoiy ziddiyatlar ichida ko'rsatish mahorati yaqqol namoyon bo'ladi. U ayol qahramonlarni faqat ijobiy yoki salbiy mezon bilan baholamaydi. Aksincha, ularni muayyan muhit, tarbiya, urf-odat, iqtisodiy sharoit va axloqiy bosim bilan bog'liq holda tasvirlaydi. Shu sababli Qahhor qahramonlari hayotiy, ishonarli va ko'p qirrali ko'rinadi. Unsinning fojeasi faqat bir ayolning shaxsiy qismati emas; u o'tmishdagi ijtimoiy tuzumning ayol ruhiyatiga solgan jarohatini aks ettiradi. Saidaning faolligi esa ayolning shaxs sifatida qad rostlashi, jamiyatdagi o'rnini anglash jarayonini ifodalaydi.

Adabiyotshunoslikda Qahhor hikoyalarining ixchamligi, muallif nutqining tejamkorligi va dialoglarining tabiiyligi alohida ta'kidlanadi. Bu xususiyat ayol obrazlarini yaratishda ham muhim ahamiyat kasb etadi. Yozuvchi ko'pincha qahramonning xarakterini uzun tavsiflar orqali emas, balki bir necha og'iz so'z, qisqa vaziyat yoki keskin detal orqali ochadi. "Mayiz yemagan xotin" hikoyasidagi hajviy ohang o'quvchini kuldirish bilan cheklanmaydi; u kulgi ortida yashiringan ijtimoiy og'riqni his qildiradi. Ayol sha'nini mish-mish va gumon asosida baholash jamiyatning ma'naviy zaifligini ko'rsatadi. Demak, Qahhor hajvi insonni kamsitish uchun emas, balki illatni fosh etish va axloqiy xulosa chiqarish uchun xizmat qiladi.

Qahhor ijodida ayol obrazi milliylik masalasi bilan ham uzviy bog'liq. Milliylik bu yerda faqat urf-odatlar, kiyim-kechak yoki maishiy muhit tasviri emas; u xalq ruhiyatidagi ezgulik, sabr, oriyat, uyat, mehr va adolat tuyg'ularining badiiy ifodasidir. Adib eski urf-odatlarning hammasini inkor qilmaydi, lekin inson qadrini poymol qiladigan, ayolni shaxs sifatida tan olmaydigan qarashlarni keskin tanqid qiladi. Shu nuqtayi nazardan uning ayollar obrazlari ma'naviy-axloqiy mezon vazifasini bajaradi. Qahhor qahramonlarining dardi orqali o'quvchi jamiyatning qaysi tomoni sog'lom, qaysi tomoni xasta ekanini anglaydi.

"Sinchalak"dagi Saida obrazi o'zbek nasrida ayol shaxsining ijtimoiy faolligini ko'rsatishi bilan alohida ahamiyatga ega. Saida obrazida ayolning mehnat va jamiyat hayotidagi o'rni, rahbarlik salohiyati, mas'uliyat tuyg'usi, g'ururi va irodasi mujassam. U shaxsiy manfaat doirasida emas, balki jamoa, adolat va halollik mezonlari asosida harakat qiladi. Bu jihatdan Saida obrazi Qahhor ijodidagi ayollar qiyofasini fojeaviylikdan faol hayotiy pozitsiya sari kengaytiradi. Agar Unsin o'tmishning zulmli muhitini fosh etsa, Saida yangilanish va ijtimoiy uyg'onish g'oyasini ifodalaydi.

XULOSA

Xulosa qilib aytganda, Abdulla Qahhor asarlarida ayollar obrazi o'zbek realistik nasrining muhim badiiy-estetik qatlamini tashkil etadi. Yozuvchi xotin-qizlar qiyofasi orqali o'tmish jamiyatidagi jaholat, maishiy bosim, soxta axloq va inson qadrini toptaydigan munosabatlarni fosh qiladi. Shu bilan birga, u ayolni faqat jabrdiyda sifatida emas, balki ruhiy kuch, sabr, oriyat, vijdon va ijtimoiy faollik egasi sifatida ham talqin etadi. Bu jihat Qahhor ijodining insonparvarlik mohiyatini ko'rsatadi.

Tahlillar shuni ko'rsatdiki, "Dahshat"dagi Unsin obrazi ayol erki va insoniy qadr masalasini fojeaviy ohangda ochadi; "Mayiz yemagan xotin" hikoyasi ayol sha'ni atrofidagi g'iybat va riyokorlikni hajv orqali tanqid qiladi; "Sinchalak"dagi Saida esa mustaqil fikrli, faol va irodali ayol timsoli sifatida namoyon bo'ladi. "Ming bir jon", "Xotinlar" kabi asarlardagi ayol qahramonlar esa xalq hayotidagi sabr, mehr, bardosh va ma'naviy mas'uliyat g'oyalarini to'ldiradi.

Maqolaning ilmiy-amaliy ahamiyati shundaki, unda Qahhor nasridagi ayollar obrazlari alohida qahramonlar yig'indisi sifatida emas, balki adibning ijtimoiy-estetik konsepsiyasini ochuvchi tizim sifatida talqin qilindi. Mazkur mavzu o'zbek adabiyotini o'qitishda va badiiy matnni ijtimoiy-psixologik jihatdan tahlil qilishda foydalanilishi mumkin.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Qahhor A. Tanlangan asarlar. 1-jild. - Toshkent: Yangi asr avlodi, 2015.
2. Qahhor A. Tanlangan hikoyalar. - Toshkent: O'zbekiston milliy ensiklopediyasi, 2022.
3. Qahhor A. "Dahshat" hikoyasi. Ziyouz elektron kutubxonasi: n.ziyouz.com.
4. Qahhor A. "Mayiz yemagan xotin" hikoyasi. Ziyouz elektron kutubxonasi: n.ziyouz.com.
5. Qahhor A. "Sinchalak" qissasi. Ziyouz elektron kutubxonasi: n.ziyouz.com.
6. Normatov U. Abdulla Qahhorni anglash mashaqqati. - Toshkent: Universitet, 1999.
7. Qo'shjonov M. Abdulla Qahhor mahorati. - Toshkent: G'afur G'ulom nomidagi Adabiyot va san'at nashriyoti, 1984.
8. Mirvaliyev S. O'zbek adiblari. - Toshkent: Fan, 1993.
9. Quronov D., Mamajonov Z., Sheraliyeva M. Adabiyotshunoslik lug'ati. - Toshkent: Akademnashr, 2013.